

HISTORISK TIDSKRIFT
(Sweden)

133:2 • 2013

Folkhemmets historie 1920–1965

INGER ELISABETH HAAVET *Bergens universitet**

Min mor ble født i 1920. I 1964 fikk hun og familien sin første ferietur til utlandet – en båtuttur til Strømstad der vi fikk se Beatles synge "She loves you yeah, yeah" på hotellets TV før lillebroren min ble syk og vi måtte reise hjem igjen. Jeg kan ikke huske om vi så noe annet selv om jeg hadde hørt at svenskene hadde bil og var så galne at de kjørte på venstre siden av veien. Noen år senere begynte storebroren min å spørre om jeg var nyfiken gul for han hadde sett en film, eller iallfall hørt om den, og neste gang han skulle til Sverige skulle han gå på Systemet. Og Palme var mye kulere enn Bratteli, må vite. Han hadde til og med vært med i *Nyfiken gul*.

Norstedts *Sveriges historia 1920–1965* er bind 7 i det første allmennrettede nasjonale historieverket skrevet av historikere på om lag 50 år. Dette bindet handler om da Sverige ble verdens mest moderne land og målestokk og misunnelsesobjekt for naboene på den andre siden av kjølen. Dette er epoken da samfunnet ble slik de fleste nålevende mennesker vil oppfatte som kjernen i den svenske – og nordiske identiteten. Det svenske Folkhemmet ble skapt – og med det sentrum i den nordiske velferdsmodellen. Nabolandene skapte også sine folkehjem, men med mindre systematikk og grundighet enn svenskene, som lenge lå hakket foran i familiepolitiske ordninger og velferdstiltak for øvrig. Om det var svensk *ordning och reda*, makarna Myrdals og andres sosiale ingeniørkunst eller det faktum at det svenske utredningsvesenet og industriproduksjonen fikk løpe nokså uhindret av krigen og tjente på gjenreisningsproblematikken etterpå, diskuteres. Uansett årsak, i perioden 1920–1965

* Professor i historia

gikk Sverige fra et lett konservativt herreset med store klasseforskjeller til et moderne og demokratisk hjem for folk flest. Hvilken fortelling og forklaring gir denne bokas forfattere på denne forvandlingsepoken?

Hovedredaktør Dick Harrison hevder årsaken er enkel: etter titusenvis av år i fattigdom tok folket steget over i velferdssamfunnet der man hadde både økonomi og skaperkraft til å skape det gode moderne folkehjemmet. Likevel har ambisjonen vært å vise nyansene og stridighetene bak glansbildet, medaljenes forsider og baksider. Det har forfatterne i stor grad klart, på en innlevd og medrivende måte. Her dukker både det gråtriste statarsystemet og den udemokratiske klasseinndelte valgordningen "40-gradsskalaen" fram fra bokas innledende kapitler. De skjemmende svarte flekker skapt av for eksempel mellomkrigstidens steriliseringspolitikk og de skyggefulle sider ved den svenske nøytralitetspolitikken både under 2.verdenskrig og den kalde krigen er ikke feid under teppet, men diskuteres i lys av nyere forskning og kritikk. Og forfatterne er ivrige etter å vise det samtidige blikket: "det är först i efterhand som man kan se konturerna där man tidigare bara såg dagspolitik och pragmatiskt kaos". Uten å slippe overblikket føres vi kyndig inn i dette dagliglivets politikk og livsformer. Målgruppen er den historieinteresserte allmennhet, og bidragsyterne til det levendegjorte bildet av folkhemmets utvikling er det svenske forskersamfunnet i relativt stor bredde. Historikernes teser og uenigheter synliggjøres, iallfall i noen grad. Om det er for lite eller for mye vil være smak og behag, det er en vanskelig avveining hvor mye den sammenhengende og levendegjorte fortellingen skal få dominere over kildekritikk og perspektivstyrte faglige uenigheter. Jeg synes teksten inneholder nok innspill fra sidelinjen og påminnelser om ulike faglige posisjoner til at vi iallfall ikke forsvinner helt inn i lesesugget mot den entydige fortelling en "allvitende" forfatter med ordet i sin makt kan skape. Forfatterne "legger historien til rette", men pirrer samtidig lysten til å diskutere, til å lese videre og lese mer.

Hovedforfatterne i boka er Yvonne Hirdman (9 kapitler) Urban Lundberg (4) og Jenny Björkman (3). De har alle en fyldig produksjon av tekster om velferdsstatens framvekst bak seg. Yvonne Hirdman er for øvrig kjent utover historikernes rekker for prisbelønnede biografier om Alva Myrdal og "Den röda grevinnan" – hennes egen mor. Hun er en ypperlig skribent, og det er ikke til å forundres over at hun ble valgt ut til å presentere denne viktige epoken i svensk historie for allmennheten.

Hennes to yngre kollegaer har og vist at de har ordet i sin makt. Urban Lundbergs avhandling *Juwelen i kronan* om det svenske pensjonssystemet ATP er et stort forskningsarbeid, og han har ellers deltatt i flere velferdshistoriske prosjekt på nordisk og nasjonalt nivå. Han er ansvarlig for hoveddelen av kapitlene om etterkrigstiden der han viser klar og god teft for formidling av politisk historie. Jenny Björkman har også bred forsknings- og formidlingsbakgrunn i flere tekster om den svenske og nordiske velferdsmodellen. Hun har skrevet tre tematiske kapitler om alkoholproblemene og boligspørsmålet. Hun skriver godt og levende om småkårsfolk og sosialpolitikk.

Boka er preget av en gjennomtenkt og appetittvekkende kapittelinn- deling. Den kronologiske oppbyggingen er hovedprinsippet, myket opp med Björkmans tematiske kapitler og noen mindre tekster om film, mig- rasjon, frikirkelighet, folkeopplysning skrevet av "gjestende" forfattere og trykket på papir i en avvikende farge. Det er en tykk og tung bok rent eksteriørmessig, nesten 700 sider trykket på blankt høykvalitetspapir som av og til kan by på problemer med gjenskinn hvis lyset ikke fal- ler helt riktig. Selv om størrelsen ikke akkurat er coffetable-format, blir boka litt tungvint å håndtere rent fysisk. Man kan også undre seg over hvorfor boka ikke inneholder systematisert statistikk og grafiske fremstillinger, landet med sine hyllekilometre med utredninger og avan- serte statistikkbyrå skulle vel ha slikt til hånde. Her har man imidlertid lagt vekt på den gode fortelling, ispedd et relativt lite antall hyggelige bilder. Men så er jo også fortellingen kommet på moten igjen nå.

Det merkes godt at boka har flere forfattere som har fått leve ut sine personlige særpreg og interesser. Det gir jo god mening at forfatterne får utfolde seg i det de er gode på. Men det innebærer at første del av perio- den blir sterkt preget av kjønnsdimensjonen og hverdagslivshistorien, mens siste delen får et sterkere preg av politiske dragkamper i og utenfor regjeringskontorene. Ikke minst har kvinnenes liv, kjønnsordningen og kjønnskampens strategier fått en overraskende stor plass, særlig i bokens første halvdel. Kjønnskamp og klassekamp sees i sammenheng og posis- jonene i de ulike partiene kommer klart fram. Hirdmans gjennomførte kjønnspektiv er svært tydelig. I forhold til norske oversiktsverk er denne sterke vektleggingen på kjønnsforholdene positivt overraskende. Men så har da også kjønns historien lenge hatt en sterkere posisjon i svensk historieforskning enn i norsk – ikke minst kvantitativt. Det er

mange studier å bruke, og forfatterne har et stort forskningstilfang å øse av både innen velferdsforskning, politisk historie og sosialhistorie. "Genussystemet" Hirdman formulerte i slutten av 1980-årene har vært mye brukt og mye omdiskutert. Det demonstreres i beskrivelsen av stemmerettskampen og medborgerspørsmålet der kvinner blir sett som en egen "særart" av medborgere og holdes utenfor og nedenfor i representasjon. Tage Erlanders "en kvinne er nok"-holdning er for øvrig noe vi gjenkjenner flere steder. I avsnittet "genusordningen" (s. 77–82) beskrives systemet systematisk, med husmorrollen som sentralt case. Men dette er ikke boken for teoretisk diskusjon av kjønnshistoriske posisjoner. Hirdman er en "gudbenådet" (men lite gudbeåndet – det er lite religion i hennes tekster) formidler av menneskers liv i gode og onde dager og setter med kyndig hånd disse liv, drømmer, håp og skuffelser inn i en større politisk og historisk sammenheng.

Urban Lundberg skriver godt om politikk og mangler heller ikke kjønnsdimensjonen, for eksempel er LO som mannsbastion og like lønsspørsmålet i 50–60-årene godt formidlet. Hirdman på sin side tipper sterkt over til beskrivelser av kjønnsforholdene i hverdagslivet og på sine spesialistfelt, for eksempel "makarna Myrdal" og deres aktive og planmessige familiepolitikk. Lundberg fremstår mer pragmatisk og mindre ideologisk fokusert. Myrdals ettermæle er forøvrig et annet og mer positivt i Hirdmans del av boka enn i Lundbergs behandling av Myrdals sluttepoke som politiker, der den sosiale ingeniøren gir et heller arrogant og uheldig inntrykk. Det kan vel skyldes like mye historiens gang som bytte av forfatter.

Jeg synes det er en fordel at vi her får så tydelige forfatteridentiteter presentert, det minner oss konstant på at all mening skapes av mennesker og kan forstås på flere måter. Men inntrykket av en gjennomført historisk syntese for årene 1920–1965 blir litt svekket. Det kronologiske perspektivet som ligger i bunn innebærer nok at de viktigste hendelser og endringer i det svenske samfunnet finnes med i kapitlene, forfatterne hevder i sitt forord at de har vært underlagt "de bestämda händelsernas tyranni". De store datamengdene som finnes for denne perioden og mengden av ulike meninger og tolkninger har vært en utfordring å formidle. I tillegg til kildemengden finnes også en stor mengde nyere forskning, og denne er jevnt over godt referert og brukt, både i teksten og i litteraturoversikten bak i boken. Det er ikke noteapparat her, som

forventet i en bok rettet mot allmennheten. Men i mangel av direkte referanser, er det funnet en OK måte å synliggjøre andre forskeres resultater og tolkninger inne i teksten. Ofte får vi riktignok bare et navn uten nærmere presentasjon med hensyn til spesialisering eller utgivelsesperiode. Forfatterne forklarer innledningsvis hvordan fokus i historiefaget har endret seg gjennom tiårene, men det er ikke så mye spor av forskningsperioder eller eventuelt virkningshistorie i referansepraksisen.

Hvilket Sverige er det så som trer fram for leseren av boka? Det er et Sverige som går fra fattigdom og usikkerhet til trygghet i mange forhold, det være seg krig og fred, arbeidsforhold, "magfrågn" eller kulturelt og politisk medborgerskap. Boken starter egentlig ikke i 1920 som det står i tittelen, den starter med første verdenskrig og den store virkningen krigen hadde på hele samfunnet selv om Sverige ikke var direkte innblandet. Dermed får man fram kontrasten og den enorme utviklingen mellom begynnelsen og slutten av perioden. Man får fram både konservatismen som ønsket seg tilbake til 1913 og radikalismen som ville rive det gamle opp med roten som i Russland – og den svenske middelveien som skulle føre til det folkhemmet der alle var medborgere og sosiale reformer ble drevet fram gjennom vitenskapelig kløkt og demokratiske flertallsvedtak. Kanskje gikk vitenskapeliggjøringen av det gode liv for langt, kanskje ble enigheten for sterk og langvarig med sosialdemokratenes førti år ved makten, ganske sikkert fantes det ofre for ensretting og strømlinjeforming av samfunnet. Bokens slutt punkt ebber ut mot ny usikkerhet med studentopprør og frihetsdemonstrasjoner, oljekrise og frykt for finansiering av velferdsstaten som i den lange reformperioden var blitt ganske så tung. I epilogen vises det hvordan selv protester og svartmaling kunne inngå i den politiske kulturen der man tegnet et mørkt bilde av forholdene før det ble presentert en lys løsning. Dramaturgien holdt gjennom hele folkhemsperioden. Men med globalisering og miljøkrise kan det holde hardt å bevare en framskrittstro basert på fornuftige nasjonale løsninger.

På det økonomiske området møter vi et Sverige som gikk gjennom store strukturendringer i næringsforholdene, et småbrukersamfunn med spredt bosetting, riktignok også med en tidlig sterk industriell sektor. Dette ble i løpet av 50-årene omdannet til et urbant og moderne industri- og serviceland med bortrasjonaliserte småbrukere og et teknifisert storjordbruk. I motsetning til Norge der staten tok politiske

grep for å motvirke fraflyttingen fra landsbygda, gikk Sverige fra 1947 motsatt vei og stimulerte til en rasjonaliserings- og nedleggingsbølge som omskapte kulturlandskapet og medførte en bølge av jordbruksnostalgi i litteraturen. 35 % av årsverkene i jordbruket forsvant og de tomme røde stuer skulle etter hvert bli populære som fritidsboliger for oljerike nordmenn. Ifølge Lundberg ble jordbrukspolitikken et klart eksempel på korporatismen i svensk politikk, der interessene vokste seg inn i statens mange beslutningsledd. Et liknende eksempel gir det velvillige samarbeidet mellom fagorganisasjonen og arbeidsgiverforeningen. "Femtonmannakommitténs" vektlegging på "bærekraft" i lønnspolitikken fra 1941 innebar store lønnsforskjeller mellom bransjer, bedrifter og ikke minst kjønn. Ti år senere ble solidarisk lønnspolitikk vedtatt i LO, og prinsippet lik lønn for likt arbeid ble kravet. Det skulle gå ti år til før kvinnene ble omfattet av det samme prinsippkravet. Lundberg viser hvordan LO's holdning ikke bare var manglende interesse for kvinnes kår, men at den mannlige forsørgermodellen som lå innbakt i LO's kjønnsstenkning førte til en usynliggjøring av kvinner i arbeidslivet. Og der de forsøkte selv å gjøre seg synlige og stille krav, ble de møtt med en "ridderlighetstenkning" som i praksis førte til utestengelse. Konflikten mellom kjønnsolidaritet og klassesolidaritet var hard i fagrørsla og hadde lange tradisjoner som var vonde å vende – inntil Ingrid Samuelssons dokumentar *Sämre lön för samma arbete* gikk på TV og behovet for kvinnelig arbeidskraft førte til en rasering av de gamle strukturer på 1960-tallet, og de mest åpenbare ulikhetene i lønnsfastsettelsene ble umulige å opprettholde. Men selv svenskene har vel ennå ikke fått bukt med alle forskjeller i lønn mellom menn og kvinner.

Lundberg skriver levende og lommekjent om store og små politiske stridigheter i de mange kamre politikk foregår, og krydrer teksten med heftige hjertesukk fra Tage Erlanders dagbøker; "en blick på vår riksdagsgrupp inger vissa bekymmer. Och ännu värre blir intrycket om vi ser på vår press. Nästan alla våra redaktörer är habila obetydligheter." Men forholdet til sekretæren fra 1953, Olof Palme, beskrives som en intellektuell forelskelse. Den språkmektige Palme tok snart over for Erlander i utenrikspolitikken. Svensk nøytralitet var til bekymring fra først til slutt i perioden. Enten det gjelder atompolitikk i den kalde krigen, tropetransporter under andre verdenskrig, jødespørsmålet eller hvite/røde beretninger om den finske borgerkrigen og Ålandsspørsmålet, beskrives

atskillig hardere fronter enn Per Albin Hanssons og Tage Erlanders folk-hemsretorikk gir inntrykk av. Det er riktig spennende historier.

Likevel er det "Folkhemmet" som ville vært den naturlige tittelen på boka om den skulle vært noe mer beskrivende enn *Sveriges historia 1920–1965*. Omslagsbildet viser en rad helt like funkisboliger under en lyseblå himmel, mens baksideteksten forteller om framveksten av det velferdens lykkeland der arbeiderne hadde fire ukers ferie, pensjonistene ATP og ungdommen obligatorisk seksualundervisning i skolen. Med en passe obsternasig Pippi oppe i venstre hjørnet. Historien om folkhemmet er en suksesshistorie men også en historie om ensretting og om at den gode viljen hos de store planleggerne kunne ta ubehagelige snarveier mot lykkelandet som ikke alltid falt like heldig ut for de svakeste i samfunnet, eller for de sterke som ønsket mer frihet til å smi sin egen lykke uhindret av skattetrykk eller fartsgrenser. Planhusholdningens epoke førte landet fremover, oppover, men boka viser at utviklingen langt fra var strømlinjeformet. Mangfoldet fantes, den gode viljen var litt brunspettet på vingene, det fantes rasisme, atomkraft, klassekamp og streik. Men da studentene på 1960-tallet marsjerte mot makten og "den svåra anpassningen", lot de seg stoppe av rødt lys på Kungsgatan i Stockholm. Sverige hadde da tilpasset seg resten av verden og innført høyrekjøring – og den nære og fjerne omverden så med misunnelse på den svenske modellen, enten det var velferdsordningene, medelsvenssons bilhold eller svenska synden man hadde i tankene. Og broren min reiste til Stockholm og ble med i Fria Pro-teatern.